

Hajdú Mihály

Budapest

Kedves Gábor Tanár Úr!

Biztosan sokan vannak, akik számára ez a megszólítás szokatlan, furcsa, netán még komikus is. Miért nem a megszokott szerint írom? Mert így esik jól! Tudom, ez nem indoklás, vagy legalábbis nem elfogadható, tudományosan meg egyáltalában nem mondható. Hát megpróbálom elmondani, miért is alakult ki bennem ez a megszólítás. Nem gyerekkori beidegződés, nem a közös Békés megyei múlt hagyatéka. Sőt! Soha életemben nem hallottam az illetén megszólításokat, míg mostani közös munkahelyünkre, az ELTE Bölcsészettudományi Karára nem kerültem. De még inkább föltűnt az MTA Nyelvtudományi Intézetében. Ott általános szokás volt a keresztnév + tanár úr említés vagy megszólítás. Mindez még az Eötvös Collegium korábbi történetére megy vissza, mikor is ott „tanár urazták” az elsősök az idősebbeket, s egymást is a felsőbbévesek. (Az elsősök megszólítása viszont csak *golya*, *golyácska* vagy éppen *szargolya* volt.) Mikor is? Az első világháború előtti időkről nem tudom biztosan, jóllehet Pais Dezső professzor úr sokszor emlegette a hajdani Kruzsokban ezt az időt, de tőle inkább a „mester” használatára emlékszem, keresztnévvel is kombinálva: *János Mester* (Horváth János). A két háború között már több forrásunk is akad, bár azok is csak visszaemlékezések, de leírtak: naplók (Fodor András) vagy szépirodalmi művek (Szász Imre). Ezekben már egyértelmű a keresztnév + tanár úr, ami az utolsó évek, tanárképzősök megszólításából „szállt alá”, s terjedt el később a Collegiumon kívül is. Különösen akkor volt ennek dacos felhangja, amikor a Kardos Potyi (Pándi Pál)-féle fordulat után megszűnt a Collegium, s Kollégium lett, ahol már más jellegű családiasság volt szokásban (miután lányokat is fölvettek az intézménybe). Fönmaradt azonban a nyelvészek között még jó ideig. Annyiban módosult, hogy elterjedt a teljes keresztnév helyett a becenév a megszólításban. Azonban itt meg kell állnunk, hiszen éppen ez a megszólításom lényege! A teljes keresztnév mindig tartalmaz bizonyos tiszteletet: idősebbekhez illik. Érdekes volt *Samu tanár úr* (Imre Samu) esetében a helyzet, mivel ő teljes névként használta a sokak számára rövidülésnek, becézésnek tekintett keresztnévét. Számomra teljesen természetes volt így is, hiszen falunkban többen így viselték hivatalosan is a nevet, csak a betelepültek ragaszkodtak a Sámuel alakhoz, de ők is inkább hivatalos helyeken vagy aláírásaikban. Mező Bandi azonban soha nem tudta mosolygás, sőt: elfojtott nevetés nélkül említeni általa is tisztelt és megbecsült Samu bátyánkat, mert feljűk embereket nem hívtak így (csak az egyhízójú emberek a minden évben megvett malacukat). Nyugaton viszont megszokott férfinév volt már a XVII. századtól fogva. Ebben az esetben is meg lehetett figyelni a névhasználat földrajzi különbségét, amire közelesen ki is térek bővebben.

Elterjedt tehát nyelvész körökben a keresztnév becézett alakjával és a tanár úr hozzátétellel való megszólítás. Olyannyira, hogy megbeszéléseken, értekezleteken sem volt ritka. Különösen gyakran használta (s még – hála Istennek – ma is gyakran használja) az efféle neveket Benkő Loránd professzor úr, úgy is mint tanszékvezető, úgy is mint intézeti osztályvezető, ma pedig mint a Magyar Nyelvtudományi Társaság örökös tiszteletbeli elnöke. Magam több értelemben is a hatása alá kerülve mondtam *Jóska tanár úr* (Végh József), *Laci tanár úr* (Deme László, Papp László, Kubinyi László), *Sanyi tanár úr* (Károly Sándor), *Pityu tanár úr* (Szathmári István) stb.

kifejezéseket, de hallottam ezeket idősebbektől, fiatalabbaktól, férfiaktól és kartársnőktől: az intézeti „kislányoktól” (Haader Lea, Papp Zsuzsanna, Zelliger Erzsébet, Zsilinszky Éva) egyaránt. Valamennyien elsősorban említőnevekként éltek, szólítónévként alig-alig emlékszem a használatukra. Elhangzottak azonban olyankor is, amikor jelen volt az illető, de róla beszélt valaki: „Majd *Laci tanár urat* megkérjük. Ugye vállalod, Laci?” (vagy ha nem voltak tegező viszonyban: „Ugye vállalja, tanár úr?”) Különös volt e nevek körében a *Benő tanár úr* (Bárczi Géza) említés, amit legalább negyven évvel ezelőtt hallottam a Kruzsokban Pais Dezső, Ligeti Lajos és Benkő Loránd professzor úrtól. A *Benő* név ugyanis ragadványnév (Arany János Tetemrehívás című verséből), s az egyetlen ilyen típusú név, amely előfordult a „tanár uras” szerkezetekben. Visszaemlékezéseim szerint nem is használta megszólításra önmagában Pais és Ligeti professzor úron kívül más, csupán Benkő tanár úrtól hallottam a „*Benő bátyám*”-at, s mint ahogyan érdeklődésemre elmondta, ő is csak igen szűk körű beszélgetésben alkalmazta. (Itt is megköszönöm jóindulatú segítségét egy-egy megszólítás tisztázásában.) A Kruzsokról jut eszembe Pais professzor úr elnevezési szokása, amikor különös képzőkkel látott el szabályos beceneveket. Így az alacsony termetű Károly Sándor többszörös diminutívummal *Sanyicsek*, a sokgyermekes Mikesy Sándor pedig összefoglaló képzővel *Sanyizat* lett.

Az általános becenevi említés mellett élt még a teljes keresztnévvel (+ tanár úr kiegészítéssel) alakult forma is. Vannak ugyanis olyan keresztnévek, amelyeknek becealakjuk nagyon bizalmas. Ilyen, a nyelvész körökben is használatos *Dezső*, *Géza*, *Jenő* (amelyek nem egyházi eredetűek lévén, kevésbé becézhetők, illetve még kevés idő múlt el használatbavételüktől, s nem alakultak ki közömbös beceformái). De ilyen a *Gábor* is, jóllehet, bibliai név, s meglehetősen hosszú ideje van használatban, már az 1138-ban készült (majd 1329-ben átírt) Dömösi Összeírásban megtalálható nemcsak *Gabriel*, hanem *Gabus* alakban is. Ennek ellenére becealakjai játziak, bizalmaskodók, inkább gyerekek szólítására alkalmasak csak. Azután van talán a földrajzi különbségeknek is hatása e név alakulására. Egészen a XX. század közepéig inkább a keleti nyelvterületek protestáns lakosai között volt gyakoribb, ahol a becézés viszont ritkább. Az Alföld nagy részén a szülők is teljes néven szólították fölött fiaikat (a lányokat nem!): *József*, *Sándor*, *Ferenc*, *Gábor* stb. Nagyon sok múlik városi környezetbe átkerülve is a neveltetésen, a gyerekkori beidegzett szokásokon. Soha nem jött, s most sem jönne a nyelvemre tiszteletbe álló idősebbeket egyszerűen becenevükön szólítani! Még a fiatalabbakat is inkább teljes nevükön nevezem akár közvetlenül, akár említésben: (Tátrai) *Szilárd*, (Farkas) *Tamás*, (Fodor és Bárth) *János* stb. Nagyon kedveskedő és baráti, de főleg idősebbtől eredő megszólításban a teljes név utáni becézett forma birtokos személyjellel még igen közel áll a számomra szimpatikus kategóriához. Sokan emlékszünk még Balázs János professzor úrra, aki a Te anekdotád szerint, Udinében a konyakkal, whiskyvel, pálinkával való kínálásodra „A sorrend nem számít, *Gáborkám!*” meglepő választ adta. Jóllehet az *-m* birtokos személyjel sokat enyhít a becenevek játékosságán, mégis inkább csak idősebbeknek fiatalabbak megszólítására illik használni. Már kevesebbünk emlékeiben él a városi kötődésű Polónyi Szűcs Szilárd kollégánk, aki a maga természetes és közvetlen modorában jóval fiatalabb kora ellenére *Gabikám*-ot mondott neked, *Lóri bátyám*-nak szólította Benkő professzor urat, Domokos Péter pedig *Petya* volt neki, mi pedig mindnyájan csak teljes nevén szólítottuk és említettük: *Péter*.

Kétségtelenül a megszólított személyhez is kötődnek a nevek használatai. Említett Polónyi Szilárd kollégánkat tudomásom szerint senki nem szólította teljes keresztnévén: mindenkinek *Szisi* volt. Most viszont a jóval fiatalabb Tátrai Szilárdnak soha nem mondanám ezt, még ha ő kérne rá, akkor is visszas lenne számomra, jóllehet – mint az előbb szóba került – a használati

névkincsemben benne van. Hozzá azonban a *Szilárd* „illik”. Mint ahogyan fiaid sem szólítom másként, csak *Urmasz* és *András*. Pedig volt *Bandi* komám is! Biztosan Te is emlékszel jóemlékű Mező Andrásra, akit mindnyájan, akik ismertük, *Bandinak* hívtunk, de személyes kapcsolatban gyakran *Bandikám* volt számomra, hiszen a *Bandi* kissé ridegnek tűnt baráti beszélgetésben.

Hogyan is alakult ki az én esetemben a *Miska*? Elemi iskolában a tanító bácsik jól ismervén szüleim, meg az egész családot, az otthoni megszólítást használták: *Misi*, *Misike*. Osztálytársaim is, ha megkérdezte tőlük a tanító bácsi, hogy ki rendetlenkedett, csak azt mondták: *Hajdu Misi* vagy egyszerűen: *Misi* (sohasem *a Hajdu!* vagy *a Misi!* — mivel névelőt használni személynevek előtt nem szokás a mi falunkban). Szóval *Misi* voltam mindenkinek tízéves, vagyis első gimnazista koromig. Akkor a korabeli hagyományok szerint a tanárok – még saját unokabátyám is – csak vezetékneven szólított, emlegetett: *Hajdu*, *gyere a táblához, Hajdu*, *ez elégtelen!* stb. Mi gyerekek is eleinte csak a családneveket használtuk még a tanárok említésére is, de hamar elterjedtek a ragadványnevek: elsősorban elszólásból, rossz kiejtésből, főként a latin hibás értelmezéséből, nem ritkán külső-belső tulajdonság alapján. Így lett *Buncur* az az osztálytársam, aki a latin szenvedő igeragozás futurum imperfectumának ragjait felsorolva háromszor is elmondta a -bor/beris/bitur//bimur/bimini ragokat, de a többes harmadik személyé sokáig nem jutott eszébe, végén azonban üvöltve mondta ki: -buncur! Egész életében rajta maradt, s ha találkozunk, ma is így szólítjuk. Nagyon félttem egy hasonló ragadványnévtől, s valahogy magam vezettem rá a többieket, hogy a *Miska* nevet mifelénk csak bikáknak, kandisznóknak, kandúr macskáknak adják, vagy *Bolond Miska* történetének asszociációjára végeredményben emberre alkalmazva csúfnévként számít. De még mindig jobb, mint az ebihaléhoz hasonló szájú barátom *Ebi*, kissé hadaróé *Páoá*, a kövére *Malac*, a magasabbé *Hosszi*, az alacsonyabbé *Pici* stb. megszólítások. Így lettem először csúfnéven *Miska*, majd közömbösülve a hangulata és a tanárok által is átvéve, szólítónévvé válva *Hajdu Miska*, *Miska*. Ezt átvették első munkahelyemen a kollégáim, hiszen egy részük korábban tanárom volt, s nekik ez természetesnek számított. Azt már nem tudom, az egyetemre hogyan jutott el, de azt hiszem, Végh József tanár úron, *Jóska bátyánkon* keresztül, aki középiskolai tanár koromban is ismert, s így ajánlott Benkő tanár úr, Kázmér tanár úr meg a többi egyetemi oktató figyelmébe, s itt is mindenkinek *Miska* lettem. Különösen Benkő Loránd professzor úrnak, aki még hivatalos helyen: értekezleteken, társasági összejöveteleken (választmányi üléseken is) *Miska tanár úrnak* nevezett, de szólítani ott is csak *Miska* névvel szokott. (Be kell vallanom, most is jólesik ez a közvetlenség, csak az a baj, hogy egyre ritkábban van rá alkalom, hogy elhangozzék.) A fiatalabbaktól is szívesen veszem a *Miska tanár úr* említést vagy megszólítást, még akár hallgatóktól is, de kollégáktól a magában álló becenév sem feszélyez. A hallgatók nyilván maguk között nem teszik hozzá a névkiegészítőt, de szólítani mégsem érzik illendőnek így. Mégis voltak, akik a *Misi*, *Misikém* nevet újítták föl. Az első ilyen volt Schmidt Gyuláné, mindnyájunk kedves Irénkéje. A férfiak közül a hozzám legközelebb állók: Ördög Ferenc és Mező András.

Érdekes a *bátyám* névkiegészítő használata kollegiális viszonyban. Természetes akkor, ha idősebbekről van szó, de Pais vagy Bárczi professzor úrnak soha nem mondtam volna, hogy *Dezső bátyám*, *Géza bátyám*, pedig Benkő tanár úrtól sokszor hallottam így, ami a kor- és ranglétrák fokozatait figyelembe véve magától értetődő. Ugyanakkor már Benkő tanár úrnak nagyon ritkán, akár személyes, akár szakmai bizalmas beszélgetésben mondtam, s mondom is: *Loránd bátyám*. Azt viszont nemigen mondtam s mondanám Neked, hogy *Gábor bátyám*, jóllehet, idősebb vagy nálam, de nem annyival! Amennyiben Téged szólítottak így, abban van

némi kedélyesség, mondhatnám: enyhe „jópofaság”. Még inkább az, ha idősebb mondja fiatalabbnak. Benkő tanár úr szájából ritkán, jókedvében és valamilyen bizalmas közlés, netán kérés előtt volt hallható ez a megszólítás: *Miska bátyám*. A kettőnk közötti kor- és rangkülönbség ismeretében meglepő megszólítás, de nem egyedül ő használta. Korosztályából többen is éltek e kedélyességet, baráti hangulatot, némi iróniát is teremtő váratlan fordulattal.

Egészen más a helyzet a „női hölgyekkel” kapcsolatban! (Mármost ahogyan Pais professzor emlegette a szebbik nem tagjait.) Mint fentebb említettem, velük kapcsolatban sokkal általánosabb a becenévhasználat. Még az általam igen tisztelt és idősebb kartársnőket is beceneven szólítottam és emlegettem. Így volt számomra Deákné *Kati néni*, a valamivel fiatalabb Horváthné (ha rossz hangulata volt – és ez gyakran megesett vele) *Évike* (máskor inkább *Éva néni*), Egryné pedig *Erzsike* (bármilyen hangulatban is leledzett), hiszen „csak” hat évvel idősebb nálam. Talán még Te is gondolkodsz azon, hogy kikről van szó, a mai fiataloknak meg végképp ismeretlenek így a fönti nevek. Föl kell tehát oldanom: Deákné vagyis D. Bartha *Kati néni*; Horváth Károlyné, akinek férje fiatalon halt meg közvetve 1956 áldozataként (mert nem jutott időben orvoshoz), szintén kiváló nyelvész volt (ki tudja ma már? egyetlen lexikonban sem szerepel – kellene végre egy Magyar Nyelvtudományi Lexikon is!): Bottyánfy *Éva*; Egry Péterné pedig Abaffy *Erzsike*, aki legismertebb volt irodalomtörténész férje és saját maga révén is, hiszen a legújabb nyelvtörténeti tankönyvbe ő írta a hangtörténet fejezetét. Papp Laci felesége is idősebbeknek és fiatalabbnak egyaránt *Andi* (Hídvégi) volt. De még közöttük is volt olyan, akit egyikünk sem mert volna beceneven emlegetni, hát még szólítani! Persze azt kellene előbb eldönteni, hogy a *Magda* becenev-e. Mert Rejtőné (Hutás Magdolna) szólítottuk ugyan néha így, de **Magduska*, **Magdika* aligha jutott eszünkbe vele kapcsolatban! Aztán meg itt volt köztünk hosszú időn át Horváth *Mária*! Senkitől sem hallottam, hogy „*lemarikázta*” volna. Még Pais vagy Bárczi professzor úr se, pedig elég idősek lettek volna hozzá! A mindig kedélyes, öniróniával teljes Zala Mária azonban mindannyiunknak *Marcsa*, jöllehet, korban közel járnak egymáshoz. *Marikát* én sem mondanék neki. (Nem illenék hozzá? Talán éppen állandó jó kedve miatt nem.)

Azután itt vannak a „kislányok”! Igen, ma már 60 körül, de sokunknak ma is „kislányok”, mint a TESz készülésének legendás időszakában! Zelliger *Erzsi*, Papp *Zsuzsi*, Gallasy *Magdi*, Korompay *Klári* és a többiek. Mégis vannak kivételek. Ezek vajon a személyek vagy a nevek függvényei? Mindkét ilyen név igen rövid, s végződése (-a) miatt akár becenev is lehetne. Haader *Lea* volt ugyan az én névhasználatomban és megszólításomban *Leácska* is, és ezt valóban végtelen kedvessége váltotta ki, talán nagyon játékos, esetleg kissé bizalmaskodó is, de máig jólesik néha ezt mondani. Mégis inkább a többiekkel együtt csak a teljes *Lea* nevet használtam és használom említésül és megszólításul is. A másik kivétel Zsilinszky *Éva*, akinek komolysága nehezen tette volna elfogadhatóvá az *Évi*, *Évike* névalakot. Tehát az első esetben a név, másodikban a személy (alkata, jelleme, habitusa) döntött a becenevhasználatban!?

Mindezt nem csupán a visszaemlékezések okán írom le, hanem azt is szeretném bemutatni az olvasóknak, hogy mennyire a lelki tényezőkből, táji adottságokból, társadalmi, műveltségi, leginkább azonban szituációs körülményekből adódik össze a névhasználat, amikor is a nevet viselő és a nevet használó viszonyát, életkorát, valamennyi körülményét figyelembe kell venni a funkció és a névhangulat megítélésékor.

Mindezek után még egyszer: Kedves Gábor Tanár Úr! Fogadd szeretettel őszinte jókívánságaim szép, kerek évfordulód alkalmából! Adja az Úristen, hogy még sokszor ünnepelhessük nem kerek és kerek születési évfordulóid! (Hogy a százon fölüliekben melyikre gondolok, azért nem írom le, mert szokásod szerint rögtön mondanád: „Ne szabjunk határt az Ő nagylelkűségének!”) Kívánok Neked erőt, jó egészséget, hogy még befejezhessed tervezett munkáid, köztük a rég megígért Békési Tájszótárt. Mert ezt már aligha tudja valaki megírni úgy, mint Te, hiszen a régi pásztori, paraszti, körösi halászó életnek, munkáknak, eszközöknek egyre kevesebb a tollforgató ismerője. Jó, hogy Te még vagy, s legyél is sokáig, mindnyájunk örömére, a nyelvtudomány művelésére, népünk és hazánk hasznára!

Tisztelő szeretettel nagyalföldi néptársad, békési barátod, őszinte híved, aki sok mindenben tekintett föl Rád, és ma is példaképnek tekint: Hajdú Miska.